

Teodor Nietupski

Instytut Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa Akademii Rolniczej we Wrocławiu

**Profesor Ryszard Manteuffel-Szoega
a rolnictwo i nauki ekonomiczno-rolnicze**
(sprawozdanie z sesji naukowej, SGGW Warszawa,
4 października 1996 r.)

W dniu 4 października 1996 r. w Szkole Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie odbyła się Sesja Naukowa poświęcona pamięci Profesora doktora habilitowanego Ryszarda Manteuffla-Szoega. Sesję zorganizowała Katedra Ekonomiki i Organizacji Gospodarstw Rolniczych SGGW¹ oraz Komitet Ekonomiki Rolnictwa PAN w pięciolecie odejścia Profesora ze świata żyjących. Sesję otworzyła w imieniu

¹ Katedrą tą Profesor Manteuffel kierował w latach 1954–1973.

Rektora SGGW — profesora dr. hab. Włodzimierza Klucińskiego — Pani Profesor Elżbieta Biernacka, Prorektor ds. Nauki, a prowadził dziekan Wydziału Ekonomiczno-Rolniczego — dr hab. prof. SGGW Bogdan Klepacki.

Uczestnicy Sesji otrzymali niezmiernie cenne opracowanie poświęcone pamięci Profesora "Profesor Ryszard Manteuffel-Szoeg", przygotowane przez zespół Jego współpracowników i wydane przez Fundację "Rozwój SGGW".

Książkę otwiera "Szkic autobiograficzny" Profesora, napisany w sposób zwarty, znakomitym stylem, robiący na czytelniku głębokie wrażenie i skłaniający do zadumy nad zawilocią dróg życiowych pokolenia Profesora. Podziwem napełnia konsekwencja, z jaką postępował w życiu, zdobywając umiejętności rolnicze, potem organizując i prowadząc badania naukowe.

Niezmierna pracowitość, przy wielkiej dyscyplinie wewnętrznej i ogromnej erudycji, pozwoliły Profesorowi osiągnąć rezultaty daleko przekraczające powszechną miarę. Jego osiągnięcia w badaniach naukowych, w kształceniu kadr i w upowszechnianiu wiedzy rolniczej stawiają Go w rzędzie najwybitniejszych umysłów w dziejach polskiej nauki. Dorobek publikatorski Profesora obejmuje łącznie ponad 1500 pozycji, w tym podręczniki akademickie zawierające niemal kompletną syntezę polskiej myśli naukowej z zakresu ekonomiki rolnictwa i organizacji gospodarstwa rolniczego.

W referatach wygłoszonych na konferencji Autorzy nawiązywali do koncepcji i teorii Profesora Manteuffla mających nieprzemijające znaczenie dla wiedzy i praktyki rolniczej.

Prof. dr hab. Jan Górecki przedstawił referat pt.: "Ewolucja kształcenia rolniczego na tle przemian społeczno-gospodarczych". W wystąpieniu nawiązał do tych poglądów i teorii profesora Manteuffla, które jako pierwszy wprowadził do ekonomiki rolnictwa (w tym pojęcie czynnika ludzkiego). Zdaniem Profesora Manteuffla podstawowym warunkiem powodzenia pracy rolnika są jego kwalifikacje. Stąd ogromne znaczenie systemu kształcenia zarówno szkolnego, jak i pozaszkolnego, ujmowanego dynamicznie, dostosowanego do zmiennych warunków. Te koncepcje Profesora znajdują obecnie jak najpełniejsze zastosowanie, między innymi w wyższym szkolnictwie rolniczym.

Ukształtowany w systemie gospodarki nakazowo-rozdzielczej model kształcenia trwa nadal, a narastające uświadomienie potrzeby zmian wciąż nie przeradza się w działanie praktyczne. Programy uczelni rolniczych cechuje:

- mała elastyczność programów i form nauczania,
- wąski technologiczny profil kształcenia,
- przedmiotowe traktowanie studentów,
- niedostosowanie kierunków i skali kształcenia do potrzeb gospodarki.

Strukturę organizacyjną uczelni określają głębokie podziały wewnętrzne, utrudniające zmiany kształcenia i podejmowanie interdyscyplinarnych badań. Tymczasem życie wymaga od absolwenta umiejętności pracy w warunkach gospodarki rynkowej, w demokratycznym systemie instytucji i organizacji rolniczych. Stąd specjaliści o zawężonym profilu wiedzy są mało przydatni. Potrzebni są absolwenci uczelni rolniczych posiadający, obok

technicznej, znaczną wiedzę z zakresu gospodarki rynkowej, ekonomiki rolnictwa i zarządzania. Kształcenie takich absolwentów jest warunkiem współdziałania rolnictwa w procesach gospodarczych i społecznych. Podjęte przez Wydział Ekonomiczno-Rolniczy SGGW działania w kierunku zmian organizacyjnych i programowych spowodowały, że z roku na rok stał się on największym wydziałem na Uczelni, podczas gdy niektóre typowo technologiczne wydziały mają trudności z naborem kandydatów na studia.

Uczelnie rolnicze mają pełne możliwości zmiany istniejącej sytuacji, gdyż dysponują liczną i dobrze przygotowaną kadrą, zaangażowaną w procesy przemian rolnictwa w kraju i w poszczególnych regionach, mającą szerokie kontakty międzynarodowe. Zbyt duża jest natomiast liczba małych uczelni, brakuje rozróżnienia między uczelniami zawodowymi i akademickimi, zbyt dużo jest kierunków i specjalności przy małym zróżnicowaniu zakresu kształcenia. Niedoceniane są związki z praktyką i doradztwo rolnicze, a proces dydaktyczny cechuje niedocenywanie kształcenia praktycznego, edukacji oraz ogólny werbalizm.

Zagrożeniem dla przyszłości uczelni rolniczych jest w szczególności brak ogólnej koncepcji reformy systemu nauki i szkolnictwa wyższego oraz zrozumienia ich znaczenia dla rozwoju kraju, degradacja bazy materialnej, niskie płace i powstawanie "luki pokoleniowej" w zespołach naukowo-dydaktycznych, wreszcie nie zawsze dobrze rozumiana autonomia i demokracja uczelni. Pomimo tych i innych trudności SGGW rozwija nowe kierunki i realizuje daleko idące zmiany programowe zgodnie z potrzebami praktyki rolniczej.

Profesor dr hab. Fanciszek Tomczak przedstawił w referacie "Rolę nauk ekonomiczno-rolniczych w zmieniającej się rzeczywistości". Nawiązując do osiągnięć naukowych Profesora Ryszarda Manteuffla, omówił refleksje i uwagi dotyczące zadań nauk ekonomiczno-rolniczych. Dotyczyły one nowych elementów w rozumieniu ich roli i funkcji, a w szczególności:

- szerszego ujęcia, obejmującego całą gospodarkę żywnościową,
- rosnącego znaczenia związków z ogólną ekonomią.

Ekonomika rolnictwa jest tą częścią ekonomii, która zajmuje się problematyką alokacji czynników produkcji w rolnictwie w celu uzyskania maksymalnych efektów oraz wpływem różnorodnych warunków na efektywność czynników. W tym kontekście nabiera znaczenia rola rynku rolnego i agrobiznesu oraz polityka ekonomiczna.

Przy takim ujęciu niezbędne jest określenie głównych kierunków badań w poszczególnych dyscyplinach naukowych i ich współpraca w miejsce aktualnie występujących skłonności do izolacji. Niezbędne jest przyjęcie w badaniach zasady ekonomii postępowania, tj. przyjęcie określonych kryteriów efektywności nakładów na badania. Jest to trudne, gdyż powstają sprzeczności między celami bieżącymi i perspektywicznymi, między różnymi problemami badawczymi, między badaniami oryginalnymi i adaptacyjnymi, a także między badaniami regionalnymi i światowymi. Tym niemniej jest to konieczność, szczególnie w Polsce, gdzie nakłady na naukę są i będą bardzo ograniczane.

W ostatnich latach nauki ekonomiczno-rolnicze podejmowały prace badawcze dotyczące między innymi:

- stworzenia polskiej koncepcji wyodrębnienia gospodarki żywnościowej jako subsystemu gospodarki narodowej,
 - opracowania założeń reformy gospodarki żywnościowej w ramach ogólnej reformy gospodarczej z uwzględnieniem regionalizacji polityki rolnej,
 - przygotowania koncepcji wielofunkcyjnego rozwoju wsi,
 - funkcjonowania różnych form organizacyjnych i własnościowych gospodarstw.
- Natomiast aktualnie najpilniejsze zadania badawcze dotyczą:
- kierunków i przesłanek ewolucji chłopskiej gospodarki rodzinnej,
 - zasad i konsekwencji włączenia się polskiej gospodarki, w tym rolnictwa, do systemu integracji międzynarodowej,
 - procesów przystosowawczych rolnictwa i gospodarki żywnościowej do gospodarki rynkowej,
 - kształtowania się nowych uwarunkowań rozwoju systemu gospodarki żywnościowej i jego wewnętrznych powiązań,
 - poszukiwań nowych rozwiązań w zakresie kształcenia absolwentów uczelni rolniczych zgodnych z ich przyszłą rolą.

Pomimo istniejących trudności polskie środowisko ekonomistów rolnych jest w stanie pomyślnie rozwiązywać przedstawione problemy, ma też szanse współuczestniczyć w światowym rozwoju nauk ekonomiczno-rolniczych. Zapoczątkowana w ostatnich latach intensywna współpraca międzynarodowa stwarza po temu coraz większe możliwości. Zwiększenie oryginalnego wkładu nauki polskiej w rozwój nauki światowej będzie związane w znacznym stopniu z możliwością wzrostu nakładów finansowych.

Profesor dr hab. Wojciech Józwiak zaprezentował referat nt. "Teraźniejszość i przyszłość polskiego rolnictwa". Według niego konsekwencją przekształceń ustrojowych w latach 1990–1991 było:

- ograniczenie popytu na żywność o 8% i drastyczne pogorszenie relacji cen środków produkcji dla rolnictwa do produktów rolnych,
- radykalne ograniczenie subsydiowania rolnictwa,
- zmniejszenie nakładów w rolnictwie i wzrost zadłużenia gospodarstw,
- wydatne zwiększenie importu produktów żywnościowych.

Począwszy od 1992 r. sytuacja uległa zmianie, w szczególności zaś:

- nastąpiła stabilizacja rynku żywnościowego,
- wprowadzono subsydiowane kredyty na restrukturyzację i modernizację rolnictwa,
- zastosowano ochronę celną rynku rolnego,
- w znacznej części sprywatyzowano majątek państwowy w rolnictwie,
- uległy poprawie o blisko 20% relacje cen środków produkcji i produktów rolnych.

Działania wspierające rolnictwo nie znalazły dostatecznego odzwierciedlenia w sytuacji gospodarstw chłopskich. Zdecydował o tym brak umiejętności zarządczych kierowników gospodarstw, a w szczególności brak zainteresowania prowadzeniem rachunkowości, co utrudniło udzielanie kredytów inwestycyjnych.

Rezultatem tego była nieufność banków wobec kredytobiorców, którzy nie umieli wykazać się ani wielkością produkcji ani dochodów, oraz żądanie wysokich zabezpieczeń kredytów. Niewiele też gospodarstw produkowało na skalę pozwalającą spłacić zaciągnięty kredyt z odsetkami. Natomiast ponad pół miliona rolników skorzystało z kredytów subsydiowanych na zakup środków obrotowych. Obecnie około 1,4 mln gospodarstw nie stać nawet na odtworzenie majątku trwałego, a tylko 0,6 mln ma szansę na rozwój, ale i wśród nich jedynie część utrzymuje się wyłącznie z rolnictwa.

Zróznicowana jest sytuacja w gospodarstwach wielkoobszarowych powstałych z byłych PGR. Co piąte jest zagrożone upadłością.

Generalnie o sytuacji gospodarstw zdecyduje wzrost popytu na żywność, wynikający z ogólnego rozwoju gospodarczego kraju i tendencji światowych. Należy pamiętać, że w 2000 roku zostanie zniesiony podatek graniczny i obniżone cła na produkty rolnicze. Możliwości wsparcia przemian w rolnictwie środkami budżetowymi będą nadal ograniczone, natomiast niezbędne będzie odnowienie znacznej części majątku trwałego w rolnictwie, ograniczona też będzie podaż ziemi państwowej. Oznacza to, że w 2000 roku stan rolnictwa będzie charakteryzować niewielki wzrost produkcji, która powinna osiągnąć poziom lat osiemdziesiątych, zmniejszy się o kilka procent liczba gospodarstw rodzinnych i w nieco większym stopniu gospodarstw wykorzystujących pracę najemną. Równocześnie wzrośnie liczba gospodarstw zaможniejszych i lepiej zarządzanych, głównie specjalistycznych.

W przedstawionej sytuacji integracja z Unią Europejską wymaga pilnego rozwiązania kilku kwestii. W szczególności jest to problem budżetowego wsparcia rolnictwa w celu podniesienia poziomu produkcji, a tym samym dochodów gospodarstw. Jednakże dla krajów UE oznaczać to będzie wzrost wielkości produkcji żywności i odpowiednio zwiększenie wydatków budżetowych w warunkach nadmiaru produkcji i niedoboru środków. Rolnictwo polskie musi zatem szukać innych rozwiązań. Może to być zachęcanie rolników do produkcji nierolniczej, do wyłączenia z produkcji ziem najgorszych z przeznaczeniem na zalesienie lub okresowe ugorowanie, wspieranie działań grupowych rolników, co pozwoli zmniejszyć koszty produkcji (ekonomia skali), podnoszenie umiejętności zawodowych rolników oraz zachęcanie do stosowania technik służących ochronie środowiska i krajobrazu, a także wspieranie gospodarstw w rejonach, w których grozi wyludnienie obszarów wiejskich. W polityce gospodarczej oznacza to konieczność zharmonizowania celów gospodarczych i społecznych z ochroną środowiska.

Wyrównanie szans polskiego rolnictwa w zetknięciu z rolnictwem światowym będzie wymagało intensyfikacji badań naukowych, szczególnie w zakresie hodowli roślin i zwierząt, oraz oszczędnych technologii. Niezbędna będzie rozbudowa technicznej infrastruktury rejonów wiejskich. Pilne staje się nowoczesne kształcenie specjalistów umiających łączyć umiejętności techniczne i zarządcze z ekologicznymi. Część z tych prac już jest rozpoczęta i będzie kontynuowana.

Doktor hab. Andrzej Bernacki profesor SGGW przedstawił referat pt.: "Rachunkowość a zarządzanie w przedsiębiorstwie rolniczym". Nawiązał w nim do prac nad

rachunkowością Profesora Ryszarda Manteuffla. Podkreślił koncepcje Profesora dotyczące wykorzystania liczb z przeszłości do podejmowania decyzji zarówno operacyjnych, jak i strategicznych. Opracowana przez Profesora Manteuffla rachunkowość analityczna stanowi podwalinę dla rozwijanej dzisiaj księgowości zarządczej.

Zarządzanie jest procesem ciągle podejmowanych decyzji dotyczących zarówno ludzi, jak i rzeczy. Jego celem jest optymalne wykorzystanie posiadanych zasobów w celu uzyskania maksymalnych efektów produkcyjnych i ekonomicznych. Podstawą zarządzania jest rzetelna, pełna i terminowa informacja zewnętrzna i wewnętrzna. Informacje zewnętrzne, szczególnie ważne dla przedsiębiorstw, mają swoje źródło głównie w sytuacji rynkowej. Informacje wewnętrzne dotyczą zasobów i procesów zachodzących w przedsiębiorstwie. Według Profesora Manteuffla, podstawowych danych dostarczają kierownikowi dzienniki gospodarcze, karty historii pól oraz księgowość gospodarcza i finansowa. Źródłem danych powinna być przede wszystkim rachunkowość zarządcza. Wyodrębniona z rachunkowości finansowej, już na początku XX wieku znalazła zastosowanie w rozwiniętej gospodarce rynkowej. Pozwala ona na obliczenie efektów poszczególnych działalności produkcyjnych. Jej podstawą jest rozróżnienie kosztów stałych i zmiennych, przy czym kategorie te nie są traktowane rygorystycznie — a dostosowywane do konkretnych warunków przedsiębiorstwa. Wyliczona dla poszczególnych działalności produkcyjnych — towarowych marża brutto stanowi różnicę między przychodem a kosztami zmiennymi. Suma marż brutto pomniejszona o koszty stałe stanowi wynik operacyjny, tj. zysk brutto przedsiębiorstwa. Przy takim ujęciu kierownictwo przedsiębiorstwa uzyskuje bogaty materiał analityczny, który może być szeroko wykorzystany dla podejmowania decyzji planistycznych przy uwzględnieniu przewidywanych zmian sytuacji zewnętrznych (rynkowych) i wewnętrznych.

Obecnie przedsiębiorstwa rolnicze w zbyt małym zakresie wykorzystują księgowość zarządczą pomimo możliwości, jakie stwarza technika komputerowa.

Wspomnienia i dyskusje, które miały miejsce po referatach, stanowiły istotną część sesji. W wypowiedziach pojawiła się postać Profesora Ryszarda Manteuffla i Jego osobowość o silnym charakterze jako zwierzchnika wymagającego, pełnego inicjatywy, ale równocześnie niezmiernie życzliwego. Wspominano zdarzenia i sytuacje zarówno pełne powagi, czasem dramatyczne, ale i takie, w których objawiało się Jego wyjątkowe poczucie humoru. Podkreślano odwagę Profesora w okresie służby żołnierskiej i walk o niepodległość oraz odwagę cywilną — nieraz trudniejszą niż żołnierska.

W wypowiedziach jawił się Wielki Uczony, którego działalność niezmiernie przyczyniła się do rozwoju polskiej myśli ekonomicznej, którego teorie i badania zainspirowały nie tylko liczne grono uczniów i kontynuatorów Jego dzieła z macierzystej Uczelni, ale też ekonomistów rolnych ze wszystkich ośrodków akademickich w kraju oraz z licznych ośrodków zagranicznych, z którymi współpracował i gdzie cieszył się szacunkiem i sławą.